

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV XO`JALIGI
VAZIRLIGI
TOSHKENT IRRIGATSIYA VA MELIORATSIYA INSTITUTI
«Suv xo`jaligi iqtisodi» kafedrası**

**QISHLOQ XO`JALIGI IQTISODIYOTI
*fanidan***

**«QISHLOQ XO`JALIGINING ASOSIY VA AYLANMA FONDLARI,
ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH» mavzusidagi**

MA`RUZASI

Mavzu:

QISHLOQ XO'JALIGINING ASOSIY VA AYLANMA FONDLARI, ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

- **Reja:**

- **1. Asosiy va aylanma fondlar (vositalar) haqida tushuncha, ularning ahamiyati va turkumlashtirilishi.**
- **2. Asosiy fondlari (vositalar) va ulardan foydalanish darajasini, samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi.**
- **3. Aylanma fondlar (vositalar), ulardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi.**
- **4. Asosiy va aylanma vositalarning, fondlarning shakllantirilishi, barpo etilishi.**
- **5. Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy va aylanma fondlar (vositalar) dan samarali foydalanish va ularning yuksalishini ta'minlash yo'llari.**

- **1. Asosiy va aylanma fondlar (vositalar) haqida tushuncha, ularning ahamiyati va turkumlashtirilishi**
- Asosiy vositalar deb qishloq xo`jaligida uzoq yillar davomida xizmat qilib o`z ko`rinishini o`zgartirmasdan, o`z qiymatini asta-sekinlik bilan (eskirishini) ishlab chiqarilyotgan mahsulotlarga, ish va hizmatlarga yilmayil o`tkazib beradigan vositalarga aytiladi.
- Aylanma vositalar deb tarmoq ishlab chiqarishidagi ish jarayonlarida bir marta qatnashib, o`zining shaklini to`liq o`zgartiradigan hamda o`z qiymatini ishlab chiqarilgan mahsulotlarga, ish va hizmatlarga to`liq o`tkazadigan vositalarga aytiladi. Asosiy va aylanma vositalarning qiymat holdagi ko`rinishiga fondlar deyiladi.

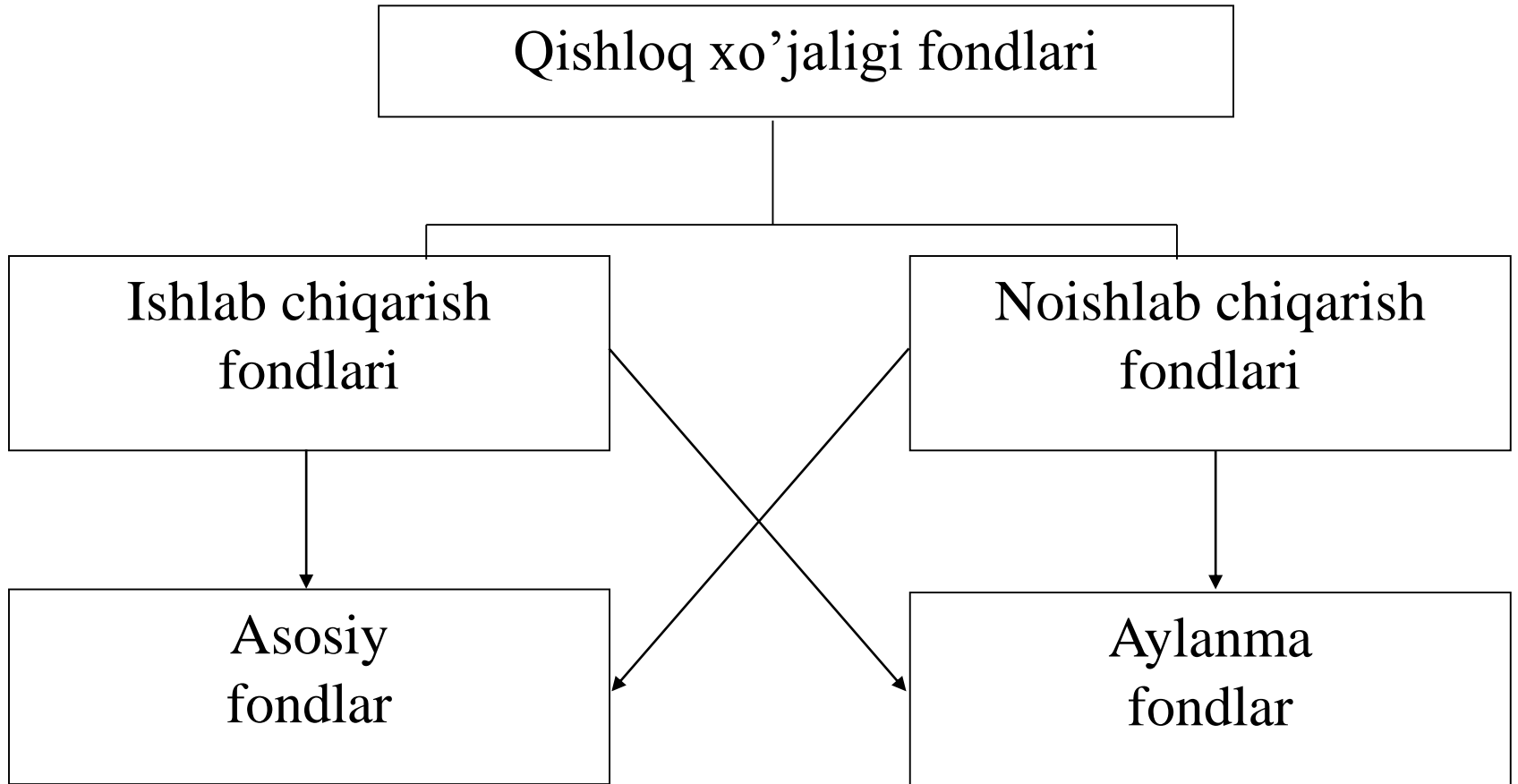
Qishloq xo'jaligi fondlari

Ishlab chiqarish
fondlari

Noishlab chiqarish
fondlari

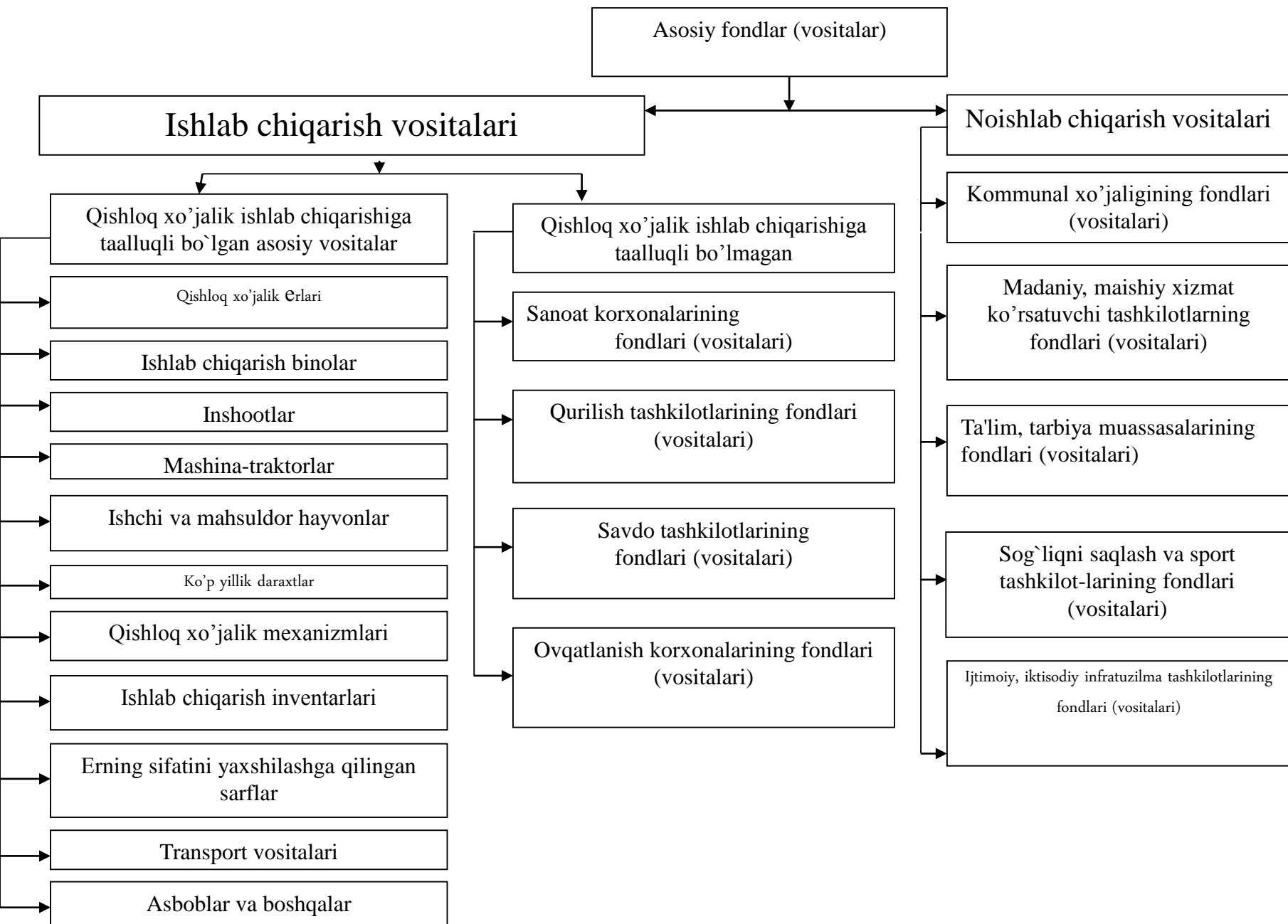
Asosiy
fondlar

Aylanma
fondlar

- Asosiy vositalarning eskirishini ularning amaldagi eskirish me'yorlari (normativlari) yordamida aniqlash mumkin. Ularning eskirish qiymati amortizatsiya summolari, deb ataladi. Asosiy vositalarning eskirish me'yori belgilab beruvchi amortizatsiya me'yori asosida ularning eskirish qiymati (summasi) quyidagi formula yordamida aniqlanadi:
  - $As = ABq/An \times 100$; yoki ABq/An
  - Bunda: As - asosiy vositaning amortizatsiya summasi (so'm);
  - ABk - asosiy vositaning balans qiymati (so'm);
  - An - asosiy vositaning eskirish me'yori (koeffitsientda, foizda, yilda).

- 2. Asosiy fondlari (vositalar) va ulardan foydalanish darajasini, samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi.
- Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish fondlari (vositalari)ning katta qismini asosiy fondlar tashkil etadi. Ularga qishloq xo'jaligida qatnashadigan barcha mehnat vositalari kiradi. Ular qishloq xo'jalik korxonalarining doimiy kapitalini tashkil etadi. Funktsional vazifasiga qarab, asosiy fondlar (vositalar) ishlab chiqarish va noishlab chiqarish vositalariga bo'linadi. (2-chizma).

- Asosiy fondlar (vositalar)dan foydalanish darajasi hamda samaradorligini aniqlashda bir qancha ko'rsatkichlardan, jumladan, asosiy vositalardan foydalanish darajasini isbotlovchi natural ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Chunonchi, bitta mashinaning bir yil mobaynida bajargan ishi, bitta kombaynning bir yilda ishlagan kuni, hosilini yiqqan maydoni hamda yig'ishtirgan hosili. Ularni quyidagi formulalardan foydalangan holda aniqlash mumkin:
  - $XM = MI/XM$; $XT = TI/XT$; $XK = Ki/XK$.
  - Bunda: XM, XT, XK - ishlagan mashinalarning, traktorlarning, kombaynlarning o'rtacha soni (dona);
  - MI, TI, Ki - mashinalar, traktorlar, kombaynlar bilan jami bajarilgan ish hajmi (tn.km; et; ga, tonna).

- Xo'jalikning asosiy fondlar bilan ta'minlanganligini aniqlash uchun undagi asosiy fondlarning o'rtacha yillik summasini unda foydalanilgan yer maydoniga taqsimlash lozim.
- Bu quyidagi formula yordamida aniqlanadi:
- $Aft = AF_k / Fe$
- Bunda: Aft – asosiy fondlar bilan ta'minlanganlik darajasi (so'm/ga);
- AF_k – asosiy fondlarning yillik o'rtacha sumasi (so'mda);
- Fe – foydalanilayotgan yer maydoni (ga).

- **Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligining qiymat ko'rsatkichlari: fond qaytimi va fond sig'imidir. Fond qaytimini qishloq xo'jaligida ishlatilgan asosiy fondlarning o'rtacha yillik summasiga qishloq xo'jaligida bir yilda ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot qaytimini taqsimlash natijasida aniqlash mumkin.**
- **$AFk = YaMk / XAFk$**
- **Bunda: Afk - fond qaytimi (so'm);**
- **YaMk - yalpi mahsulot qiymati (so'm);**
- **XAFk - asosiy fondlarning yillik o'rtacha qiymati (so'm).**

- **Fondlar qaytimini bir so'mlik asosiy fond evaziga ma'lum muddatda olingan yalpi daromad va sof foyda ko'rsatkichlari yordamida ham aniqlash mumkin. Ular yalpi daromad, sof foyda summasini asosiy fondlarning yillik o'rtacha qiymatiga taqsimlash natijasida aniqlanadi.**

- Fondlar qaytimini bir so'mlik asosiy fond evaziga ma'lum muddatda olingan yalpi daromad va sof foyda ko'rsatkichlari yordamida ham aniqlash mumkin. Ular yalpi daromad, sof foyda summasini asosiy fondlarning yillik o'rtacha qiymatiga taqsimlash natijasida aniqlanadi. Bunda quyidagi formulalardan foydalanish mumkin:
- $YaDFk =$
- Bunda: $YaDFk$ -yalpi daromad bo'yicha fond qaytimi (so'm);
- YaD - yillik yalpi daromad summasi (so'm);
- $SFFk$ – sof foyda bo'yicha fond qaytimi (so'm);
- - yillik sof foyda summasi (so'm).

- Fondlar sig`imi. Uni aniqlash uchun asosiy fondlarning yillik o`rtacha summasini yetishtirilgan yalpi mahsulot qiymatiga taqsimlash zarur. Buning uchun quyidagi tenglikdan foydalanish mumkin:
- $F_s = XAF_k / YaM_k$
- Bunda: F_s -fond sig`imi (so`m).
- Fond sig`imi esa, bir so`mlik qishloq xo`jalik mahsulotini yetishtirish uchun qancha asosiy fond qiymati to`g`ri kelishini ko`rsatadi.

- Ishlab chiqarish fondlarining (asosiy va aylanma) iqtisodiy samaradorligi rentabellik ko'rsatkichi bilan ham xarakterlanadi. Iqtisodiyotda bu ko'rsatkichni foyda normasi (me'yori) deyiladi. U quyidagi formula bilan aniqlanadi:
- $F_n = F_s / (A F_k + A_y F_k)$
- Bu yerda: F_n -foyda normasi, foiz;
- F_s - foyda summasi, so'mda.

- **3. Aylanma fondlar (vositalar), ulardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi.**
- Qishloq xo'jaligi vosita va fondlarining muhim qismini aylanma fondlar tashkil etadi. Aylanma fondlar ishlab chiqarish va realizatsiya jarayonining to'xtamay amalga oshishini ta'minlab turadi. Ularning natura holidagi ko'rinishi aylanma vositalar deyilsa, pul (qiymat) shaklidagi ko'rinishi aylanma fondlar, mablag`lar, deb ataladi.

Aylanma fondlar (vositalar)

Ishlab chiqarish zahiralari

Kimyoviy vositalar

Yoqilg`i-moylash materiallari

Xomashyo materiallari

Urug`liklar, ko`chatlar

Qurilish materiallari

Tugallanmagan ishlab
chiqarish

O`simchilikdagi

Chorvachilikdagi

Sanoatdagi

Xizmat ko`rsatish tarmoqlaridagi

Em-xashak, oziqalar

Muomaladagi
mablag`lar, vositalar

Sotishga tayyor mahsulotlar

Xaridorlar bilan hisob-kitob
kilishda katnashayotgan
mablag`lar

Xomashyo va materiallarni
sotib olishda katnashayotgan
mablag`lar

Ehtiyot qismlar

- Aylanma fondlarning aylanish koeffitsienti. Uni aniqlash uchun sotilgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining, ko'rsatilgan xizmatlarning, bajarilgan ishlarning umumiy qiymatiga asosiy podaga o'tkazilgan yosh hayvonlarning qiymatini qo'shib, undan asosiy podadagi hayvonlarni sotishdan tushgan mablag`ni ayirgandan so'ng qolgan qiymatni aylanma fondlarning yillik o'rtacha qoldiq summasiga taqsimlash lozim. U quyidagi formula orqali aniqlanadi:
- $$K = \frac{S_k + E_{xK} - X_s}{XAF_{kk}}$$
- Bunda:
- K - aylanma fondlarning aylanish koeffitsienti;
- S_k - sotilgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining, bajarilgan ishlar, xizmatlarning qiymati (so'm);
- E_{xK} - asosiy podaga o'tkazilgan yosh hayvonlarning qiymati (so'm);
- X_s - asosiy podadagi hayvonlarni sotishdan tushgan tushum (so'm);
- XAF_{kk} - aylanma fondlarning yillik o'rtacha qoldiq qiymati (so'm).

- 4. Asosiy va aylanma vositalarning, fondlarning shakllantirilishi, barpo etilishi
- **Qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan asosiy va aylanma vositalar bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida turlicha yo'llar bilan shakllantirilib, barpo etilmoqda. Qishloq xo'jaligidagi korxonalar ayrim asosiy vositalarni (bino, inshootlarni) o'zlari qurmoqdalar, qishloq xo'jalik texnikalarini ta'mirlamoqdalar, chorva hayvonlarini parvarish qilib, yetishtirmoqdalar. Masalan, bog`zorlar, tokzorlarni barpo etmoqdalar.**

- Kelajakda qishloq xo'jalik korxonalarini ishlab chiqarish vositalarini barpo etish manbalari hamda shakllantirish yo'llarini rivojlantirishga alohida e'tibor berishlari, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni rivojlantirishga erishishlari maqsadga muvofiqdir. Bunda ular hamkorlar bilan imkoniyat doirasida uzoqroq muddatga shartnomalar tuzishga intilishlari, shartnomalarning sifatli tuzilishini, to'liq bajarilishini ta'minlab, o'zaro ishonch muhitini yaratishlari kerak.

- 5. Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy va aylanma fondlar (vositalar) dan samarali foydalanish va bu fondlarning yuksalishini ta'minlash yo'llari
- **Qishloq xo'jaligida bozor iqtisodiyoti shakllantirilayotgan yillarda tarmoqda mavjud bo'lgan asosiy vositalar hamda foydalanilayotgan aylanma vositalarning miqdori kamayganligi, tarmoq shu vositalar bilan etarli darajada ta'minlanmaganligi bizga oldingi bobdan ma'lum. Lekin, eslatib o'tish kerakki, shunday vaziyatda tarmoqdagi mavjud asosiy va aylanma vositalarning qiymati yildan-yilga oshib borayotganligini alohida ta'kidlash zarur.**

- Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagi masalalar vaqtida, sifatli amalga oshirilishini ta'minlashga doimo e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:
- korxonalarining asosiy vositalar bilan ta'minlanganligini me'yoriga yetkazishga, ular o'rtasidagi mutanosiblikni, ya'ni bir dona qishloq xo'jalik mashinasiga bir nechta mexanizmlar bo'lishini ta'minlashga;
- mehnat vositalarining holatini, ya'ni ishga yaroqliligini yaxshilashga, ularning mustahkamligini ta'minlashga;
- MMTP ning texnik xizmat ko'rsatishini yaxshilash, tez va arzonroq qurish, rejadagi mavjud qurilish materiallaridan oqilona foydalanishga;
- sanoat korxonalarini yetkazib beradigan qishloq xo'jalik mashinalari va texnikalarini arzonroq baholarda, qulayroq usullarda sotib olishga;
- qishloq xo'jaligiga yangi, samarali texnologiyalarni joriy qilish va hokazolar;
- mexanizator kadrlarning malakasini oshirish, ularni rag'batlantirishni rivojlantirishga.
- Aylanma fondlar (vositalar) dan samarali foydalanishda quyidagilarga e'tibor berilishi zarur: qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini o'sishiga, hayvonlar mahsuldorligining oshishiga, mahsulot sifatini yuksalishiga, mineral o'g'itlar, ozuqalar, urug'lar. Yoqilg'ı mahsulotlarining tejimli sarflanishiga.

- Aylanma fondlar (vositalar) dan samarali foydalanishda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish kerak:
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida foydalaniladigan mehnat predmetlarini tadbirkorlik bilan arzonroq baholarda sotib olish, o'zlarida ishlab chiqariladiganlari tannarxini tushirish va sifatini yaxshilashga;
- mehnat va mablag` sarflarini tejash, buning uchun yangi texnikalar, ilg`or texnologiyalar kengroq va tezroq joriy etilishini ta'minlashga;
- aylanma vositalarning optimal (maqbul) tarkibini ta'minlashga;
- aylanma fondlarning aylanish davrini qisqartirishga;
- ilmiy-texnik taraqqiyot natijalarini qishloq xo'jaligiga joriy qilishga;
- mehnatni tashkil qilishni takomillashtirish va uni rag`batlantirishni rivojlantirishga.
- Infratuzilma subyektlari faoliyatlarini rivojlantirish va ularning hizmat haqlarini arzonlashtirish lozim.

**E'TIBORLARINGIZ UCHUN
RAHMAT!**